

YIRMİNCİ YÜZYILDA İRAN ARKEOLOJİSİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER

Farshid İravani Ghadim*
Bahram Ajerloo**

THE NEW OBSERVATIONS ON THE CHANGES IN IRANIAN ARCHAEOLOGY IN THE TWENTIETH CENTURY

Hundred and fifty years has passed since the first excavations in Iran by European Scholars. Since then excavations played an important role in introducing Iran to the World. This publicizing has done by the European scholars for European Cultures not for Iranians themselves. Mainly, they have used Iranian Archeology to reach or prove their own nationalist agendas. This is the main reason why Iran introduced to the world of archaeology. Archeology had much technical and methodological advancement since the early days. But for some reason, Iranian Archeology stayed away from the advancements in the field of archeology. On theory and on evaluating archeological findings this dullness and different usage of the science is one of the key aspects of archeology in Iran. When we look at the archeological history and literature of Iran, we notice that this stagnation of the science caused by altered/conflicting point of views that introduced by European scientists to Eastern (Middle East) cultures. In this paper authors has tried to analyze Iranian Archeology in the light of the advancements in archeology in 20th century. As a result, after the 1979 revolution a nationalist archeology trend come into play in Iran; unfortunately, an Iranian archeological theory is yet to be established. It is the authors' hope that in near future this will be accomplished.

Avrupalı bilim adamları İran'da ilk kazılarına 150 yıl kadar önce başlamışlardır. Günümüzden 100 yıl kadar önce Tahran Üniversitesi'nde arkeoloji bölümünün ve İran Bastan Müzesi'nin açılması ile İranlılar ilk kez

* Farshid İravani Ghadim (M.A.). İstanbul Üniversitesi Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı doktora öğrencisi. 34459-İstanbul, TÜRKİYE. iravanline@yahoo.com

** Bahram Ajerloo (M.A.). Tahran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Prehistorya Anabilim Dalı doktora öğrencisi. adjerloo@yahoo.com

arkeoloji bilimiyle tanışmışlardır. Bu kadar uzun yılların geçmesine rağmen arkeoloji hala İran'da tam olarak tanınmamakta ve benimsenmemektedir. Arkeoloji İran halkının içinden çıkan, halkın oluşturduğu bir bilim olmayıp, sonradan Avrupalı bilim adamlarının-politikacılarının İran'a getirdiğinden, hâlâ İran'da tam olarak benimsenememiş bir durumdadır. Bu, bilimin İran'da tutulmamasının bir başka nedeni ise, çeşitli Avrupa ülkelerine mensup arkeologların aynı konu üzerinde farklı görüşler ileri sürmeleridir. Bu Avrupa'nın o zamanki karışık ve çekişmeli politik durumunun yarattığı bir durumdur. Dönemin arkeologlarının bu politikardan etkilendiği açıktır. Bu bilim, eski eserlerin kataloglanması amacı ile başlamış, ama daha sonra zaten çekişmekte olan Avrupa devletlerinin bir saygınlık silahı haline gelmiştir. Dolayısı ile bu bilimi Avrupalılar, özellikle de politikacılar kendi amaçlarına ulaşabilmek için oluşturmuş ve kullanmışlardır.

Arkeoloji bilimi son yüzyıl içinde teorik, teknik ve metodolojik alanlarda büyük gelişmeler ve değişimler göstermiştir. Ama nedense, İran arkeolojisi bu son yüzyılda arkeolojideki gelişim ve değişimlerden çok uzak kalmıştır. Teorik alanlarda ve arkeolojik buluntuların üzerinde yapılan değerlendirmelerdeki durgunluk ve arkeoloji biliminin farklı kullanım şekli, İran arkeolojisinin özelliklerinden sayılabilir. İran arkeolojisinin tarihi ve edebiyatı hakkında kısa bir araştırma yaptığımızda ise, İran arkeolojisinin kalkınamamasının ve durgunluğunun nedenin batılı arkeologların doğu kültürlerine olan farklı bakış açısından kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Diğer bir neden ise, Batılı arkeologların *kültür difüzyonizmi* (*Cultural diffusionism*) tezlerinin üstünde daha ısrarlı olmalarıdır.

Ulusalılık akımının oluşması ve millî devletlerin kurulması ile birlikte aynı zamana denk gelen arkeoloji biliminin gelişimi iki yüzyıl önce olmuştur. Bu nedenle Ulusalılık, arkeolojiyi içine alarak yönetmeye ve kullanmaya,¹ İran arkeolojisi de bu kaideden ayrı kalmayıp Ulusalılık akımı ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Bu da, İran arkeolojisinin teorik açıdan durgunluğunun en önemli sebebi olmuştur.

¹ Trigger 1989: 56-71; Kohl & Fawcett 1995: 10-25; Hamilakis 1996: 975-978; Pluciennick 1998: 816-824.

Fransa ve İran Arkeolojisi

İran’da yapılan ilk arkeolojik kazıyı İngiliz bilim adamı W. K. Loftus 1850 yılında Susa’da gerçekleştirmiştir (Abdi 1994: 87–105) (Res.1). Susa’daki arkeolojik kazılar hâlen devam etmektedir. Ancak bu ilk kazı İran’a arkeoloji biliminin geldiğini göstermez. 1895 ve 1900 yıllardaki iki antlaşma ile İran devleti, ülkede yapılacak olan tüm arkeolojik kazılarının iznini sadece Fransızlara vermiş ve bu sayede Fransızlar bu anlaşmayı kullanarak İran’da millî bir arkeoloji politikasının oluşumunu yıllarca engellemişlerdir (Negehban 1997: 40-41). 1900 yılında yapılan Müzefferettin Şah anlaşması ile İran’da arkeolojik kazı yapma hakkı 60 seneliğine Fransa’ya verilmiştir (Shahmirzadi 2003: 15–50). Bu nedenle de İran’ın eski çağları hakkındaki ilk yazıları batılı (Fransız) bilim adamları yazmıştır. Fransız arkeologların İran’a gelişi 1881 yılında Marcel ve Jane Dieulafoy tarafından gerçekleştirilen geziler ile başlamıştır. Bu geziler 1882–1884 yılları arasında Susa kentindeki ticarî kazı ile sonuçlanmıştır. Dieulafoy ve Jacques De Morgan 1897–1912 yılları arasında bu kazıları devam ettirmişlerdir. 1912 yılında ise Roland De Mecquenem Susa’da ki kazı başkanlığını devralmıştır. Jacques De Morgan 1889–1902 yıllarında Azarbaijan, Gilan, Teberistan ve Luristan’a yüzey araştırma ekipleri göndermiştir. Daha sonra Joseph Etienne Gautier ve Georges Lampre 1902–1903 yılları arasında Tepe Musiyan’da ticarî kazı yapmıştır (Azarnuş 2001: 10–30). Amerika’nın İran devleti üzerindeki baskıları sonucunda ve Arthum Upham Pope, Ernest Emile Herzfeld, Muhammed Ali Furuği ve Teymur Taş’ın göstermiş olduğu çabalar sayesinde, İran’ın millî meclisi 1927 yılında, 1900 yılında yapılmış olan anlaşmayı fesh edip “İdareye Kolle Etigat” olarak bir bakanlık oluşturmuştur. Bu bakanlığın kurulması İran’da özgür arkeolojinin oluşumunun bir göstergesi ve başlangıcı olmuştur. Ama yine de Fransa’nın zorlamasıyla, Fransız vatandaşı olan Andre Godard bu bakanlığın genel müdürlüğüne atanmıştır. Bu sayede her ne kadar İran’da bir bakanlık kurulmuş olduysa da hâlen İran’daki arkeoloji kazıları Fransızlar yönetiyordu ve açık bir şekilde İranlı arkeologların çalışmalarını engelliyorlardı. Aynı zamanda İran’ın antik yerleşmelerini ve özellikle Khozistan Bölgesini, Fransızlar tekellerine almışlardı ve ticarî kazılarla İran’daki iktidarlarını sürdürmekteydiler. (Shahmirzadi 2003: 15–50; Negehban 1997: 40 – 425). Andre Godard hem Fransız hem de Amerikan müzelerinin koleksiyonlarını ticarî kazı izinleri vererek açıkça güçlendirmekteydi. Godard’ın yardımı ile Amerikalı Erich Schmidt, Fredrick Wulssin, Joseph Upton, Ernest Herzfeld çok önemli

yerleşmeler olan Tepe Çeşme Ali, Tepe Hisar, Ebunesr Sarayı, Persepolis (Res. 2); Roman Ghrishman ve Gergeos Contenau Paris Louvre Müzesi'nden gelerek Tepe Giyan ve Tepe Siyalk'ta ticarî kazılar yapmışlardır. Aynı dönemde Roland De Mecguenem Susa'da kazı yapmaktaydı.

Kazıların idaresi için "İdareye Kolle Etigat"ın açılmasının İranlılara hiçbir menfaat sağlamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü yabancı bilim adamları Godard ve Muhammed Ali Furuği'nin yardımı ile sadece ticarî kazılar yapmakla ve yurt dışındaki müzeleri İran'ın tarihi eserleri ile doldurmakla meşguldüler. Bu arada yabancı arkeologların yaptıkları kazılar İran bilim adamlarının gelişimine de izin vermemiştir. Nedeni ise bu kazıların sadece ticarî amaçla yapılmış olmasıdır (Majd 2003: 45–60).

İran'da Millî Arkeolojinin Oluşumu (1949–1979)

1937 yılında kültür bakanlığına bağlı açılan arkeoloji bürosu ile Tahran Üniversitesi'nde oluşturulan Arkeoloji Bölümü, İranlı arkeologların hem kazı yapma hem de idari yönetim işlerinde başlangıç noktası olmuştur. 1949 yılında Godard'ın emekli olması ile birlikte, İranlılar üst düzey yönetime ulaşmışlardır. Bu dönemde yönetim nihayet İran arkeologlarının eline geçmiştir. Ancak, Khozistan'da Ghirshman'ın o kadar güçlü bir etkisi vardı ki, İranlı müfettişler bölgeye giremez olmuşlardı. 1960 yılında Kültür Bakanlığı tarafından, İngiliz arkeolog Hamilton bakanlığın Arkeoloji bürosu müdürlüğüne tayin edildi (Negehban 1997: 266–270). Böylece, Godard'dan sonra ortam İran'ın millî arkeolojisinin oluşmasına uygun hale gelmiş oldu. Bu dönemde İran'ın millî arkeolojisini *Temel Yaklaşım (Basic Approach)* teorisi etkiledi. Böylece arkeologların bir kısmı Ulusalçılık hedefleri üzerine yönelmeye başladılar. Bu dönemde yabancı arkeologlar içinde en önemli etkiyi Pope yaptı. Bu etki özellikle tarihi eserleri koruma kanununda oldu. Bu kanunla Gacar döneminin tüm kültürel varlıkları İran'ın envanterli tarihi eserlerinin listesinden çıkarıldı (Negehban 1997: 59). Bu uygulama ile Gacar döneminden kalan değerli ve önemli eserler Pope ve yandaşları tarafından yurt dışına gönderildi.

Pehlevi döneminin Ulusalçılık politikası ise arkeolojiyi kendi hizmetine alarak büyümeye başladı. Böylece de Muhammed Rıza Pehlevi Pers Ulusalçılığını desteklemeye ve Ulusalçılığın gelişmesine de yardımcı oldu (Mytol 2001: 473–474). Muhammed Rıza Pehlevi 1971 yılını, Büyük Kyros'un yılı ilan etmiş ve 2500 yıllık Akhamenid İmparatorluğu'nun kutlamalarını

Persepolis'te yapmıştı. Bu dönemde, kraliyet ailesi tarafından arkeoloji ve tarih kitapları Pers kültürünü yücelterek yayınlandı. Muhammed Rıza Pehlevi bu kutlamalarda sembolik bir şekilde Kyros'un mezarının önünde durarak kendisini Büyük Kyros'un velihtı ilan etti (Pehlevi 1973 20–50). 1975 yılında ise Şahen Şahi takviminde Kyros'un kurduğu Akhemenid İmparatorluğu'nun başlangıcı milat olarak kabul edildi. Bu dönemde Ulusalçılığın etkisi İran arkeolojisinde o kadar yoğun olmuştur ki bazı İranlı arkeologlar, veriler ve açıklamalar arasındaki derin boşlukları görmeyerek sonuçlara varmış ve bunları yayınlamışlardır. Ancak günümüze kadar bu düşüncelerini ve tezlerini ispatlayamamışlardır. Örnek olarak, Marlik kazısında çıkan buluntular incelendikten sonra, orada yaşayan insanları Amardar ve Ariya kavimleri olarak tanıtmışlar ve bu kavimlerin İ.Ö. 1500–1000 yılları arasında o bölgede yaşadıkları iddia edilmiştir (Negehban 1976 1–33; 1989 16–17; 1997: 453). Ama bilinmektedir ki, Marlik kültürü tarihin başlangıç kültürlerinden biridir. En erken tarihi kaynaklarda, örneğin Herodotos'ta Amard kavminin ismi Akhemenid İmparatorluk zamanında geçmektedir. Başka bir örnek ise, Luristan'da yaşayan insanların soylarının Lulubi kavimleri olduğunun iddia edilmesidir (Golzari: 1976:111–130).

“Cultural Diffisionism” Teorisi İran Arkeolojisinde

“Cultural Diffisionism” tezine göre bütün kültürler ve kültür varlıkları bir bölgede oluşmaya ve gelişmeye başlamıştır daha sonra ise yayılma aşamasına geçmiştir. Fransızlar İranlıları, tarihî arkeoloji ile tanıştıırıp onun sanatsal ruhunu göstermişlerdir. Almanya'nın kültürel politikası ise İran'da “Culture History” ve “Cultural Diffisionism” temelinde gelişmiştir. Bu teoriyi İran'da yayan önde gelen isimler ise Ernest Herzfeld ve Erich Schmidt'tir. Almanlardan sonra ise 1953 yılındaki devrim ile İran'ın kültürel yönetimi Amerikalıların eline geçmiştir. Amerikalılar “Yeni Arkeoloji” (New Archeology) ve “antropolojik yaklaşım” (*Anthropological approach*) kavramlarını ki, Amerika'da da daha yeni ortaya çıkmıştı, İran'a getirmediler ve ısrarla “Cultural Diffisionism” ve “Culture History” teorilerini devam ettirdiler. Eğer bu yeni kavramlar kabul edilse ve uygulansaydı önceden yapılmış ve yayınlamış pek çok çalışmanın aslında ne kadar değersiz olduğu ortaya çıkacaktı. 1960'ta Thomas Cuyler Young, İran'ın Demir Çağı'nda olan kültürel ve toplumsal değişikliği Ariyai kavimlerinin İran'a gelmeleri ile başladığını bildirmiştir. Sonuç olarak, Demir Çağı'ndaki göç Akhemenid İmparatorluğu'nun kurulması ile sonuçlanmıştır

(Young 1965: 53–85; 1967: 11–35). 1980 de Young'ın yeni değerlendirmeleriyle ortaya koyduğu bu tezin ispatının mümkün olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü özel bir çanak çömlek grubunun üzerindeki değerlendirmeler genel olarak bir toplumun kültürel değişikliklerini göstermemektedir (Young 1985: 361–378). “*Cultural Diffisionism*” ve “*Culture History*” teorileri bazı İran arkeologlarını da etkilemiş olduğundan, hâlen Demir Çağı ile ilgili olan bu tezi kullanmaktadırlar². Ama son yıllardaki yeni arkeolojik bulgular üzerindeki değerlendirmeler ile İran'ın Demir Çağı yeniden gözden geçirilmiştir. Demir Çağı'nda görülen gri ve siyah çanak çömleğin, Ariyai kavmi ile hiçbir ilişkisi olmadığı artık ispatlanmıştır. (Talai 1995: 9–15; 1997: 259–266). Son zamanlardaki arkeolojik kazılar ve bu kazılardan elde edilen sonuçlar, “*Cultural Diffisionism*” teorisinin İran'ın Demir Çağı'na uygulanmış ve pek de parlak sonuçlar vermeyen başarısız bir teori olduğunu kanıtlamaktadır. İran Arkeolojisinin teorik açıdan durgun olması sadece “*Cultural Diffisionism*” teorisinin kullanılmasıyla ilgili değildir. İran arkeoloji literatürü incelendiğinde, İranlı arkeologların araştırmalarında sadece kazı buluntularını tarif etmekle yetinip (Negahban 1976: 33; Majidzade 1976: 53–73) bir arkeolojik sonuca varmadan kaçındıkları görülmektedir. Bunun nedeni olarak kendilerini yetersiz görmeleri ve/veya eleştirilmek ten kaçınmaları ileri sürülebilir.

Bir başka örnek de, Kabe-i Zertuşt'te kazı yapan Felndin ve Kost'tan verilebilir. Bu örnek yabancı arkeologların İran'daki buluntuları nasıl tahrir ettiklerini ve buluntuları kendi tezlerine uydurabilmek için neler yapabildiklerini çok iyi göstermektedir. Amerikalı olan bu arkeologlar, Pazargat'ta Kabe-i Zertuşt binasının kazısına başlamışlardı. Kazı sırasında görülen hâli ile çıkan bina, arkeoloji dünyasına başka bir plan ile sunulmuştur (Res. 3-7). Bu planda eserin orijinalinde bulunan destek yapılarının kaldırıldığı gözlenmektedir. Elam mimarisine ait olan eserin orijinalindeki dış destek yapıları kaldırılarak, Akhaimenid yapısı gibi bilim dünyasına tanıtılmıştır. Daha ne gibi değişiklikler yapıldığını da sadece bu arkeologlar bilmektedirler.

“*Culture History*” teorisini kullanmak ise İran arkeolojisinin diğer özelliğidir. Sırf kültür yayılışına ve “heterojen sosyal değişimlere” inanmak bu teoride bir ayrıcalık olarak karşımıza çıkmaktadır (Shaw/Jameson 2002: 185–186). Dışa vuran sosyal değişimin etkenlerini vurgulamak son zamanlarda İran arkeolojisinin temelinde yoğun olarak görülmektedir. Bu teori çerçevesinde

² Kambakhsh fard 1995b:16–33; 1997: 301–318; Khalatbari 1997: 89–126; Majidzadeh 2001: 11–17

bakıp, çanak çömleklerin çeşitlerinin tanımlanması ve sayılarının oranıyla, eski yerleşmelerin kültürel ve sosyal değişiminin modellerini kurmak mümkündür. Bu durum ayrıca, bu iki farklı coğrafyadaki iki farklı toplumun ilişkilerine ve yaygın bağlantılarına da işaret etmektedir. Çanak çömleklerin üzerindeki yeni motiflerin ortaya çıkması da yeni kavimlerin saldırısının bir kanıtı olarak gösterilmektedir (Negahban 1997: 416–430). Bu teoriye bağlı olarak da, dönemin eski tarihini tanıtan kitaplar ve metinlerde Mezopotamya'daki Samarra kültürüyle Siyalk I kültürünün İç Zagros yoluyla ilişkileri olduğuna dair görüş vardır. Bu ilişkinin var olduğuna kanıt olarak, sadece Siyalk I'de ortaya çıkan bir tür çanak çömleğin Samarra kültürüyle benzeşmesi ileri sürülmektedir (Negahban 1997: 420).

Kuzey İran'da Gilan bölgesinde rastlanan birkaç mühür üzerinden Gilan ve Mezopotamya ile ticarî ilişkilerin olduğuna dair hüküm verilmiştir. Ancak hüküm verenler nedense eski tarihi kaynaklarla ilgilenmemişlerdir (Negahban 1996:1–33). Oysa İran'ın doğusunda "Send Pencap" kültürüne ait bu tipte çok sayıda mühür örnekleri bulunmaktadır. Bir başka örnekte ise, bezemeli *Plump Ware*'in Kazvin Ovası'nda ortaya çıkmasıyla, *Plump Ware*'i üreten halkın Kazvin Ovası'na göç ettiklerini aynı zamanda Kalkolitik'te de bölgede kültürel açıdan değişikliklere neden olduklarına dair bir teoriyi ortaya koymuşlardır (Majidzade 1976: 53–73).

1979 Devriminden Sonra

1979 yılında gerçekleşen devrimin İran arkeolojisindeki etkileri şimdiye kadar incelenmemiştir. Genel olarak, devrimden sonra İran arkeolojisini iki sürece ayırabiliriz: Birinci süreç 1979–1999 yılları arası; ikincisi ise 1999 yılından günümüze kadar olan süreç.

1979 yılında yabancılara İran'da arkeoloji araştırmaları için izin verilmedi. Böylece İranlı arkeologların özgürlüklerine kavuşulması sağlanmaya çalışıldı. 1980 yılında üniversitelerin kapatılmasıyla (kültürel reform) paralel olarak Tahran Üniversitesi'nin arkeoloji bölümü de dört sene hiçbir faaliyet gösteremedi. Aynı zamanda İran-İrak savaşının başlaması da arkeoloji araştırmalarına büyük darbe vurdu.

1987 yılında Kültür Bakanlığı'nın kuruluşu ile İran Bastan Müzesi'nin yeniden açılması İran arkeolojisindeki 10 senelik durgunluğa son vermiş oldu.

İranlı arkeologlar batılı arkeologların yardımlarını almadan büyük kapsamlı arkeoloji araştırmalarına ve projelere başladılar (Harita). 1994 yılında gerçekleştirilen Susa Sempozyumu İran'da özgür arkeolojinin yükseliş noktasıydı. Yapılan çabalar ve arkeoloji projelerinin yayılışına rağmen belirli bir politika olmaması, ayrıca "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" teorilerinin devam etmesi İran'ın millî arkeolojisini oluşturamamasına neden oldu. Bunlara ek olarak bütçe sorununu da göz önüne almamız gerekir. Ancak her şeye rağmen, 90'lı yıllarda İran'ın bağımsız ve özgür arkeolojisinde ve araştırmalarında bir yükseliş görülmektedir (bkz. Tablo). Bu dönemin özgür arkeolojisinin simgesi olarak tüm kitaplar, makaleler ve raporlar Farsça yazılıp yayınlandı. Bu nedenle yabancılar bu dönemin kazılarını takip edemeyip değerlendiremediler.

İran arkeolojisinde bu kadar değişikliklere rağmen hâlâ "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" teorileri kullanılmaktadır. Şimdiye kadar İran Arkeolojisi *Processualism*, *Post Processualism*, *Marksizm*, *Anglo American* ve *Anthropological Archaeology* teorilerine yabancı kalmıştır.

1977 yılında bir değişiklik ile yabancılar İran'da arkeoloji araştırmaları için izin verildi. 1999 yılında yabancı arkeologlar da yoğun olarak İran'da arkeoloji araştırmalarına başladılar. Almanlar, Fransızlar, İtalyanlar, Japonlar ve Amerikalılardan oluşan farklı ekipler hâlen ısrarla "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" teorilerini kullanmaktadırlar.

Sonuç

İran uygarlık ve kültür araştırmalarını ilk olarak batılı arkeologlar başlattığı için İran arkeolojisi batı biliminin bir armağanıdır.

Pehlevi Dönemi'nin ortalarında İran'ın millî arkeolojisi yeni oluşmaya başlamıştı. Bu oluşumun ilk adımlarında da Pehlevilerin Ulusalcılık ve Pan-Aryanizm düşünceleri etkili olmuştu. Bu nedenle de "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" teorileri İran arkeolojisinde desteklenmiş oldu. Diğer teoriler ise ciddi anlamda rakip ve iyi bir eleştirici olabilecek kapasiteye sahip olduğu için engellendi ve önleri kesildi.

Fransızlar İran'daki arkeoloji araştırmalarının başlangıcından 1979 yılına kadar Khozistan'daki araştırmaları tekellerinde tuttular. Sadece arkeolojinin sanatsal ruhunu İran'da yaygınlaştırdılar. "*Cultural Diffisionism*" ve *Cultural-*

History teorileri iki Alman arkeolog, Herzfeld ve Schmidt tarafından uygulandı ve bunların etkileri hâlen görülmektedir.

1960 yılında Amerika'da *Anglo-American* ve *Anthropological Archaeology* teorileri ortaya çıktı ama yeni teoriler İran'da yer bulamadı. Çünkü *Yeni Arkeoloji* ve *Processualism* gibi teoriler, "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" gibi teorileri ve bunları kullanan arkeologları eleştirerek oluşmuştur. Yeni teorilerin İran'da kullanılması birçok arkeologun araştırmalarını değersiz yaptığı düşünüldüğünden, yeni teoriler Pehlevi politikasının dışında bırakıldılar.

Pehlevi ideolojisi Marksizm arkeolojisiyle siyasi açıdan takıştığı için, İran'da da bu arkeoloji teorisine karşı gelindi.

1979 devrimi ile Pehlevilerin çöküşü İran'da millî arkeolojinin oluşmaya başlamasına neden oldu. Yurt dışındaki bilim adamlarıyla bağlantıların kesilmesi, belirli bir çerçevede arkeoloji teorilerin yürütülmemesi, "*Cultural Diffisionism*" ve "*Culture History*" teorilerinin iktidarı, İran arkeolojisindeki kalkınmayı engellemiştir.

KAYNAKÇA

- Hamilakis 1996: Y. Hamilakis, "Through the Looking Glass: Nationalism, Archaeology & the Politics of Identity", *Antiquity* 70: 975-978.
- Kohl/Fawcett 1995: P.L. Kohl ve C. Fawcett, "*Nationalism, Politics & the Practice of Archaeology*", Cambridge University Press: 10-25.
- Kohl/Preze Golan 2002: P. L. Kohl ve J. A. Preze Golan, "Religion, Politics&Prehistory", *Current Anthropology* 43/4, 56-586.
- Majd 2003: M.Maj, "The Great American Plunder of Persia's Antiquities", *Gardeshgary* 3/9: 11-17.
- Shahmirzadi 2003: S. Malek Shahmirzadi, "Prehistoric Iran", *ICHO*:15-50.
- Mytol 2001: A.Mytol "*Encyclopedia of Nationalism*" 2, London: Academic Press, Inc, 473-474.
- Pluciennik 1998: M. Pluciennik "Archaeology, Archaeologists & Europe", *Antiquity* 72: 816-824.
- Shaw/Jameson 2002: I. Shaw ve R. Jameson, "Culture-History", *A Dictionary of Archaeology* I, Shaw ve R.Jameson (eds), London, Blackwell Publishing: 185-186.
- Trigger 1989: B. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge University Press: 56-71.
- Young 1965: T. C. Jr. Young, "A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C", *Iran* 3: 53-85.
- Young 1967: T. C .Jr. Young, " The Iranian Migration into the Zagros", *Iran* 5:11-35.
- Young 1985: T. C. Jr. Young "Early Iron Age Iran Revisited: Preliminary Suggestion for the Re-Analysis of Old Constructs", *De L'Indus aux Balkans, Recueil Jean Deshayes*, Paris: 361-378.

Farsça Kaynaklar

- Azernuş 2001: M.Azernuş, "İran'da Fransızların Arkeoloji Araştırmaları", Tahran: 10-30.
- Pehlevi 1973: M.Pehlevi, "Ülkeme Olan Görevim", *Tahran*: 20-50.
- Khalatbari 1997: M.Khalatbari, "Gilan koloruzun'da Arkeoloji Araştırmaları", *Susa Sempozyumununun Anısına*, Tahran: 89-126.
- Talai 1995: H. Talai "Borulu Çanak Çömleklerin Tarihçesi ve Ariyailerin Göçleri", *Tahran*: 9-15.

- Talai 1997: H. Talai, "İran Arkeolojisi'nde Kültürel Gelişim", *Susa Sempozyumunun Anısına*, Tahran: 259-266.
- Abdi 1994: K. Abdi, "Yüz otuz Senelik Susa Kazıları", *İran Arkeolojisinin İlk Toplantısının Yayını* 12, Susa: 87-105.
- Kambakhsh Fard 1995: S.Kambakhsh Fard, "Marlik Eserleri'ndeki Metal ve Çanak Çömlekçilik", *Arkeoloji ve Tarih Dergisi* 18, Tahran 27-38.
- Kambakhsh Fard 1997: S. Kambakhsh Fard, "Doğu Gilan Dağlarının Yaylalarındaki Arkeoloji Araştırmaların Tarihçesi", *Arkeoloji ve Tarih Dergisi* 17, Tahran: 16-33.
- Kambakhsh Fard 1999: S. Kambakhsh Fard, "Geri Çanak Çömleklerin Kültürel Gelişimi", *Susa Sempozyumunun Anısına*, Tahran 301-318.
- Golzari 1976: M. Golzari, "Kirmanşah'daki Lulubi Buluntuları ve Kabartmaları", *Marlik* 2, Tahran: 111-130(Farsça)
- Majidzade 1976: Y. Mazidzade, "Sagez Abad Mezarlığı'nda Arkeolojik Kazılar", *Marlik* 2, Tahran: 53-73.
- Majidzade 2001: Y.Mazidzade, "Tepe Ozbeki", *Tahran*: 11-17.
- Şahmirzadi 1986: M. Şahmirzadi, "İran'daki Arkeoloji Araştırmalarının Tarihçesine Bakış". *Arkeoloji ve Tarih* 2, Tahran: 57-74.
- Melvan 1972: M.Melvan, "İran Arkeolojisinde İlk Adımlar", *Marlik* 1, Tahran: 75-90.
- Nagahban 1976: E. Negahban, "Marlik Mühürleri", *Marlik* 2, Tahran: 1-33.
- Nagahban 1976: E. Negahban, "Marliğin Metal Tabakları", *Tahran*: 40-41.
- Nagahban 1976: E. Negahban, "Elli Senelik İran Arkeolojisine Bakış", Tahran 45-495.

TABLO
1979 - 2006 Yılları Arasında İran'da Arkeoloji Araştırmalarının
Önemli Projeleri

SAYI	Eski Yerleşme Yerleri	Kazı grubu	Kazı Başkanlığı	Kültür dönemleri
1	Tepe Zağe (Kazvin)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1979)	Kalkolitik (İ.Ö.. 5200-4600)
2	Tepe Şehristan (Tahran)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1985)	İslami
3	Kehrizek Tepeleri (Tahran)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1985)	Demir Çağı II (İ.Ö..1200-1000)
4	Tepe Zağe (Kazvin)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1979)	Kalkolitik (İ.Ö.. 5200-4600)
5	Sultaniye (Zanjan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1988)	İslami - İlhani
6	Tepe Hegmetane (Hemadan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1988)	İ.Ö..1000
7	Kelorz Mezarlığı (Gilan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1992)	İ.Ö..1000
8	Şahrud Araştırmaları (Gülistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	İslami
9	Susa (Khozistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	Elam - Akhemenid
10	Şehdad (Kerman)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	Elam (İ.Ö..2200-1800)
11	Taleş - Ak Evler Mezarlıkları (Gilan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	İ.Ö..1000
12	İlimaid Mezarlığı Golalake Şuşter(Khozistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	İlimaid (İ.Ö. 300 - İ 200)
13	Şehre Sukhte (Sistan Beluçistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1993)	Bronz (İ.Ö..3200 -2000)
14	Kengaverin Anahita Tapınağı (Kermanşah)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1994)	Sasani (İS. 226 - 650)
15	Khorhe Sarayı (Merkezi)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1994)	Part (İ.Ö..246 - İ 226)

YIRMİNCİ YÜZYILDA İRAN ARKEOLOJİSİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER 195
ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER

16	Tepe Memurin (Tahran)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1995)	İ.Ö..1000
17	Gök Mescit Tebriz (Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1995)	İslami - Teymuri
18	Tepe Sagez Abad (Kazvin Ovası)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1997 -1999)	Bronz - Demir (İ.Ö..2100 -800)
19	Dere Gez Tapınağı (Khorasan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1997)	Sasani (İ.S. 226 - 650)
20	Tel Sefidek (Hormozgan)	Kültür Bakanlığı ve Tahran Üniversitesi	Kültür Bakanlığı ve Tahran Üniversitesi(1997)	Sasani (İ.S. 226 - 650)
21	Tepe Çeşme Ali (Tahran)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1997)	Kalkolitik (İ.Ö.. 4500)
22	Tepe Gomrud (Gom)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1998)	Kalkolitik (İ.Ö..4500)
23	Ag Tepe (Gülüstan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1998)	Yeni Taş - Demir Çağı (İ.Ö..5000 - 1000)
24	Tepe Nerge (Abhar)	Abhar Özel Üniversitesi	Abhar Özel Üniversitesi(1998 -2006)	İslami
25	Tel Tomb (Fars)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999)	Akhamenid-Sasani
26	Cuma Mescit (Erdebil)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999)	İslami- Selçuk
27	Demir Çağ Mezarlığı (Tebriz)	Terbiyet Moderes Üniversitesi ve Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Demir Çağı I - II (İ.Ö..1500-800)
28	Piyazmiyan Tapınağı (Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Demir I (İ.Ö..1500)
29	Bastam Kalası (Bati Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Urartu (İ.Ö..800)
30	Tepe Hasanlu (Bati Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Neolitik -Demir Çağı (İ.Ö..6000-580)
31	Zahak Kalesi (Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İ.Ö..2000-Med-Urartu -Part-Sasani-İslami
32	Taleş- Ak Evler Mezarlığı (Gilan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İ.Ö..1000

33	Tepe Mezarlığı (Kazvin Ovası)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Kalkolitik-Demir Çağı I (4500-1500)
34	Tepe Nerge (Abhar)	Ebher Özel Üniversitesi	Ebher Özel Üniversitesi (1999-2006)	İslami
35	Tepe Mil (Tehran)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.S. 226 - 650)
36	Ziwiye Kalası (Batı Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Manna (İ.Ö..800-525)
37	Galayçı Kalesi (Batı Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Manna (İ.Ö..800-525)
38	Tepe Hegmetane (Hamadan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İ.Ö..1000
39	Gengaverin Anahita Tapınağı (Keremansah)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.S. 226-650)
40	Tus Kenti (Khorasan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami – Selçuk
41	Şadyakh Tepeleri (Neyşabur -Khorasan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.S.226-650)
42	Şehre Sukhte (Sistan Beluçistan)	Kültür Bakanlığı ve ISIAO	ISIAO (1999-2006)	Bronz Çağı (İ.Ö..3200-2500)
43	Dehaneye Golaman (Sistan Beluçistan)	Kültür Bakanlığı ve ISIAO	ISIAO (1999-2006)	Akhamenid (İ.Ö..539-333)
44	Pasargad (Fars)	Kültür Bakanlığı ve CNRS	Kültür Bakanlığı ve CNRS (1999-2006)	Akhamenid (İ.Ö..539-333)
45	Persepolis (Fars)	Kültür Bakanlığı ve Chicago Üniversitesi	Kültür Bakanlığı ve Chicago Üniversitesi (1999-2006)	Akhamenid (İ.Ö..539-333)
46	Condi Şapur (Khozistan)	Kültür Bakanlığı ve Chicago Üniversitesi	Chicago Üniversitesi (1999-2006)	Sasani (226-650)
47	Prehistorya Araştırmaları (Khozistan)	Kültür Bakanlığı ve Chicago Üniversitesi	Chicago Üniversitesi (1999-2006)	Prehistorya (İ.Ö..7000-3000)
48	Tel Melyan (Fars)	Dartmut Kaleci	Dartmut Kaleci (1999-2006)	Uruk, Proto Elam, Elam, (İ.Ö..3400-640)
49	Elemut Kalası (Kazvin)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami-Selçuk

YIRMİNCİ YÜZYILDA İRAN ARKEOLOJİSİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER
ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER

197

50	Tepe Kinar Sandal (Ciroft- Kirman)	Kültür Bakanlığı ve Pensilvanya Üniversitesi	Kültür Bakanlığı ve Pensilvanya Üniversitesi (1999-2006)	Bronz Çağı (İ.Ö..3200-2500)
51	Şehre Degyanus (Kerman)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami- Selçuk
52	Kehnuc Mezarlığı (Kirman)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Part (İ.Ö..246 - İ 226)
53	Tepe Nurabad (Fars)	Kültür Bakanlığı ve Sydney Üniversitesi	Sydney Üniversitesi (1999-2006)	Bronz Çağı (İ.Ö..3500-3000)
54	Tepe Siyal (Kaşan-İsfahan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Neolitik-Demir Çağı (İ.Ö..5500-700)
55	Erisman (İsfahan)	Kültür Bakanlığı ve Alman Arkeoloji Enstitüsü	Alman Arkeoloji Enstitüsü(1999-2006)	Kalkolitik (İ.Ö..4000-3500)
56	Bistun (Kermanşah)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani - İslami
57	Borzcan Sarayı (Buşehr)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Akhamenid (İ.Ö..550)
58	Bişapur Kenti (Fars)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.Ö.. 226-650)
59	Çoğa Zambil Ziguratu (Khozistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Elam (İ.Ö..1250)
60	Dere Gez Tapınağı (Khorasan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.Ö..226-650)
61	Khorhe Sarayı (Merkezi)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Part (İ.Ö..246-İ.Ö..226)
62	Dere Şehir Kenti (Elam)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani (İ.Ö..226-650)
63	Tepe Giyan (Hemedan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Bronz-Demir Çağları (İ.Ö..2000-800)
64	Bistun'da Med Kalesi (Kermanşah)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İ.Ö..1000
65	Tepe Delfan (Lüristan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Bronz (İ.Ö..2000-1500)

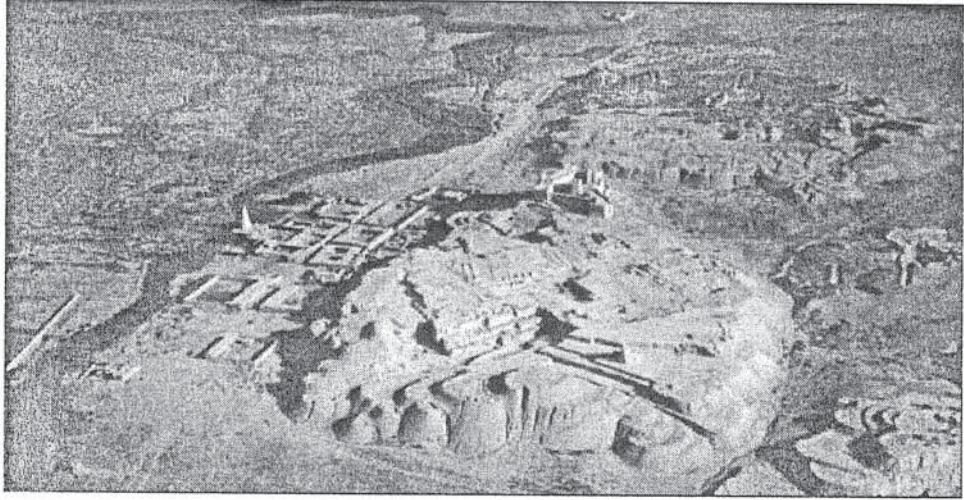
66	Tepe Gebristan'ın Jeofizik Araştırmaları (Kazvin)	Tahran Üniversitesi ve Bradford Üniversitesi	Tahran Üniversitesi Bradford Üniversitesi (1999-2006)	Kalkolitik-Demir Çağı
67	Tepe Zağre (Kazvin Ovası)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Kalkolitik (İ.Ö..4000-3500)
68	Veşnoh Madeni (Gom)	Kültür Bakanlığı ve Alman Arkeoloji Enstitüsü	Alman Arkeoloji Enstitüsü((1999-2006)	Kalkolitik (4000-3500)
69	Sivend Barajı'nın Araştırmaları	Kültür Bakanlığı, Chicago Üniversitesi, Pennsylvania Üniversitesi, CNRS, ISIAO. Alman Arkeoloji Enstitüsü	Chicago Üniversitesi, Pennsylvania Üniversitesi, CNRS, ISIAO, Arkeoloji Araştırma Merkezi (1999-2006)	Tüm Çağlar
70	Tepe Ozbeki (Tahran)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Kalkolitik-Demir Çağı I (İ.Ö..4500-1200)
71	Tepe Pardis (Tahran)	Tahran Üniversitesi ve Bradfud Üniversitesi	Tahran Üniversitesi ve Bradfud Üniversitesi (1999-2006)	Kalkolitik (İ.Ö..4600)
72	Tepe Baruj (Doğu Azerbaycan)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Bronz Çağı (İ.Ö..3200)
73	Tahran Ovası'nın Yüzey Araştırmaları	Tahran Üniversitesi ve Bradford Üniversitesi	Tahran Üniversitesi ve Bradford Üniversitesi (1999-2006)	Prehistorya
74	Erk Elişah (TebriZ-Doğu Azerbaycan)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	İslami-İlkhani
75	Ferhat Traş Bistun (Kermanşah)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Sasani (İ.226-650)
76	Bogeye Un İbni Ali (TebriZ-Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bkanlığı (1999-2006)	İslami-İlkhani
77	Tepe İsmail Abad (Kazvin)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Kalkolitik (İ.Ö..3500)
78	Minab Ovası'nın Yüzey Araştırması (Minab)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Tüm Çağlar
79	Moğan Ovası'nın Yüzey Araştırması (Erdebil)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Prehistorya

YIRMİNCİ YÜZYILDA İRAN ARKEOLOJİSİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER 199
ÜZERİNE YENİ GÖZLEMLER

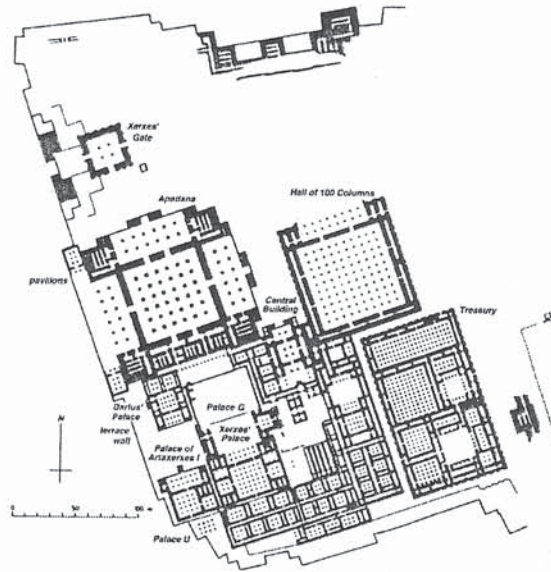
80	Kerefto Mağarası (Kordestan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Protohistorya
81	İze Yüzey Araştırması (Khozistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Protohistorya
82	Tepe Marlik (Gilan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Demir Çağı
83	Gilan Yüzey Araştırmaları (Gilan)	Kültür Bakanlığı ve Japon Kültür Bakanlığı	Japon Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İ.Ö..1000
84	Ag Tepe (Gülüstan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Neolitik-Demir Çağları (İ.Ö..5000- 1000)
85	Takhte Süleyman (Batı Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Sasani-İlkhani
86	Üçüncü Karun Barajının Bölgesindeki Araştırmalar (Khozistan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Tüm Çağlar
87	Heştrud Barajının Bölgesindeki Yüzey Arştırmaları (Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Tüm Çağlar
88	Tepe Rebe Reşidi (Tebriz-Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami-İlkhanai
89	Abas Abad (Behşehr)	Nazar Enstitüsü	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami-Safavi
90	Sultaniye (Zanjan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami-İlkhani
91	Süngün Mağarası (Doğu Azerbaycan)	Tahran Üniversitesi	Tahran Üniversitesi (1999-2006)	Paleolitik
92	Oltan Kalası (Erdebil)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	İslami
93	Erdebil Bölgesinin Yüzey Araştırmaları (Erdebil)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Bronz (İ.Ö..3200)
94	Tepe Rabat (Musasir) (Doğu Azerbaycan)	Kültür Bakanlığı	Kültür Bakanlığı (1999-2006)	Demir Çağı

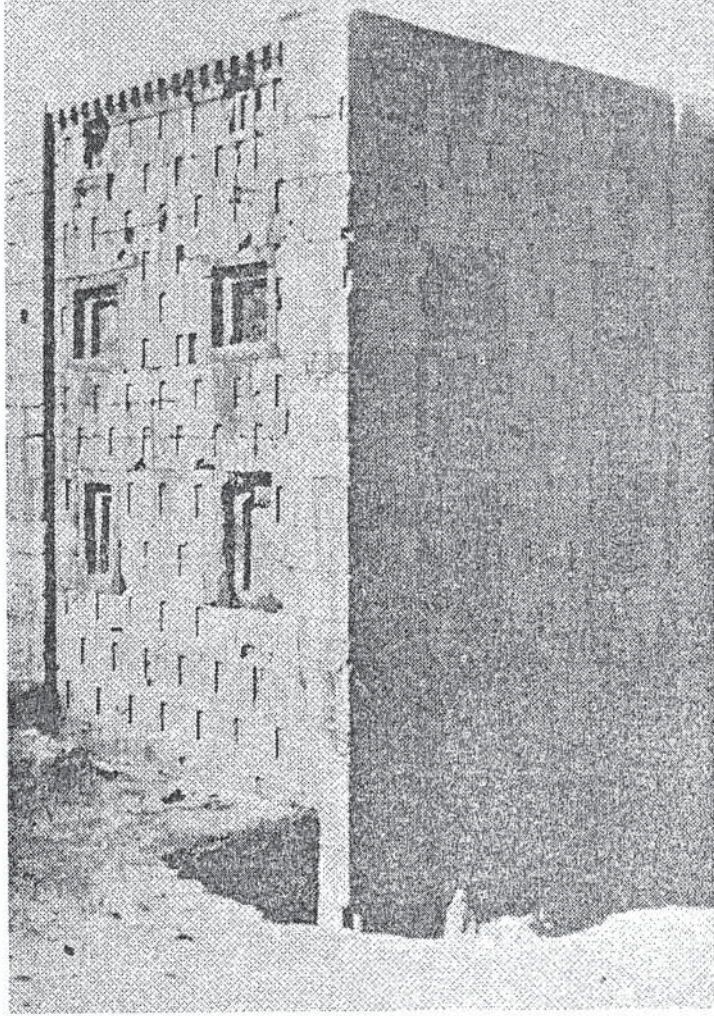
Harita: 1979 - 2006 Yılları Arasında İran'da Arkeoloji Araştırmalarının Önemli Projeleri

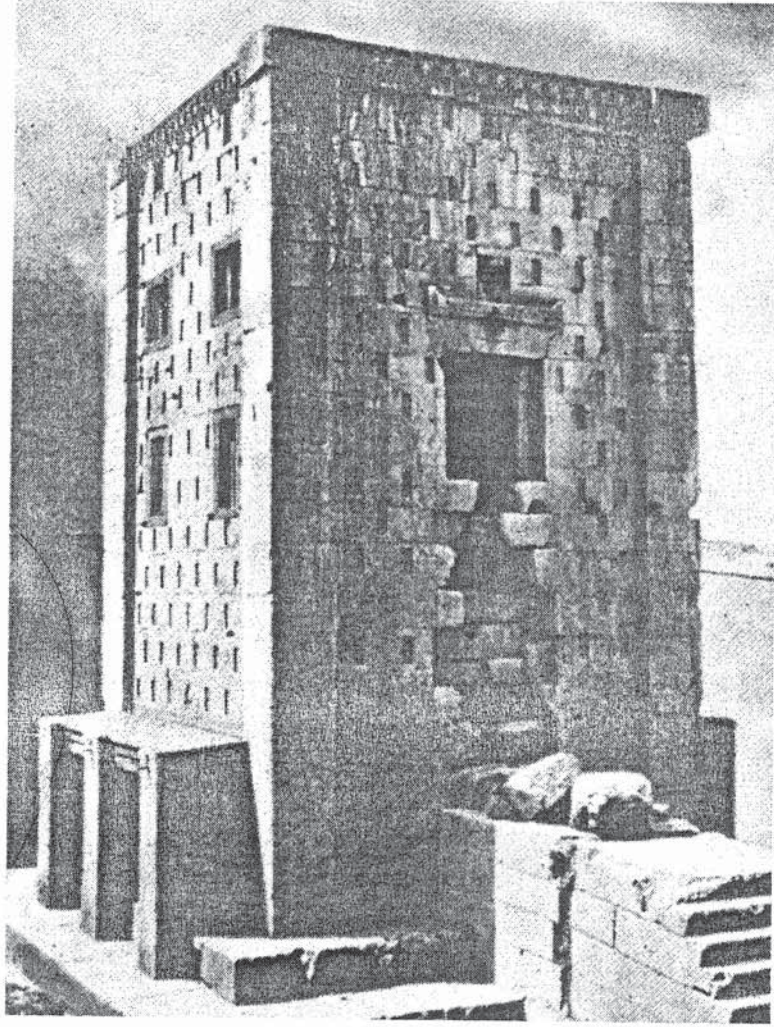
Resim 1 Susa

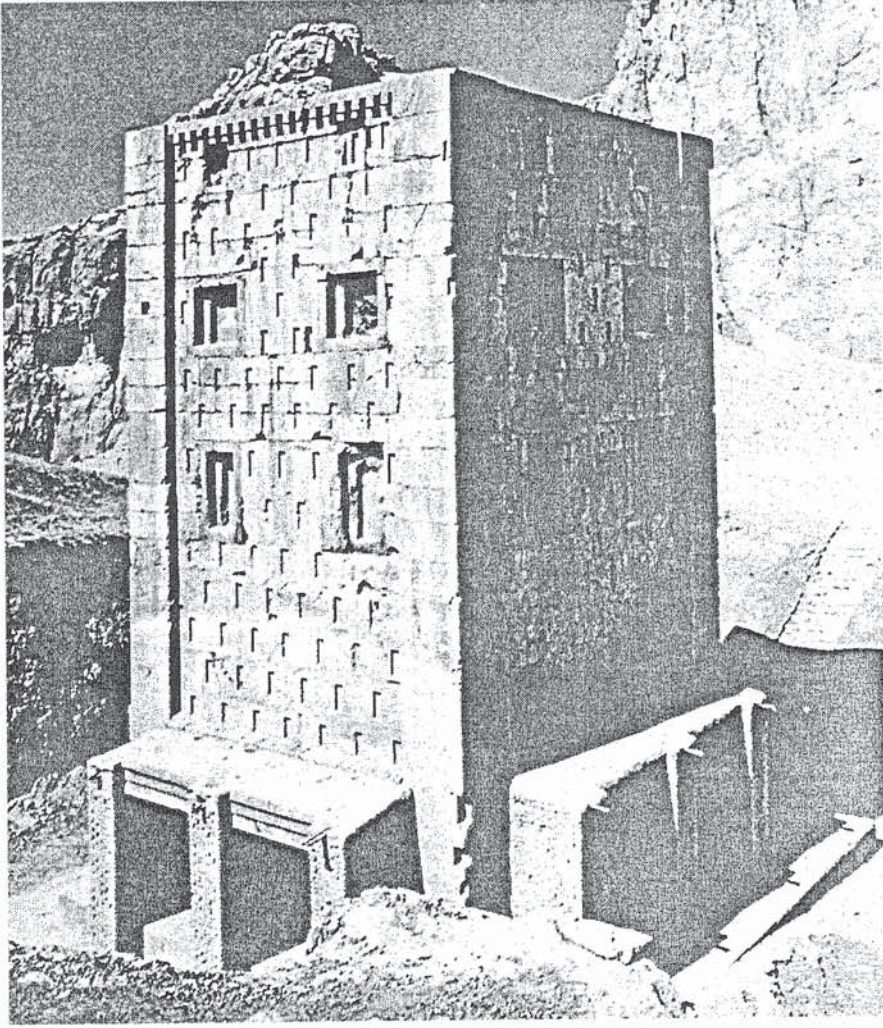
Resim 2 Persepolis

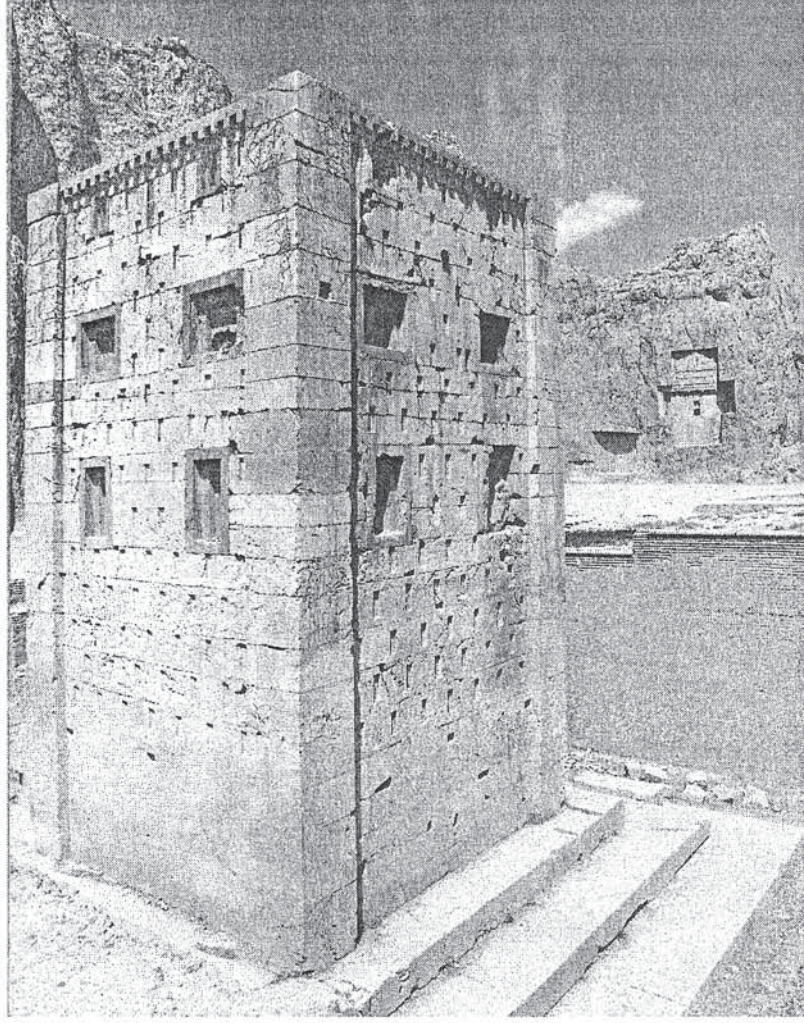
Resim 3 Kabe-i Zertušt, kazı sırasında

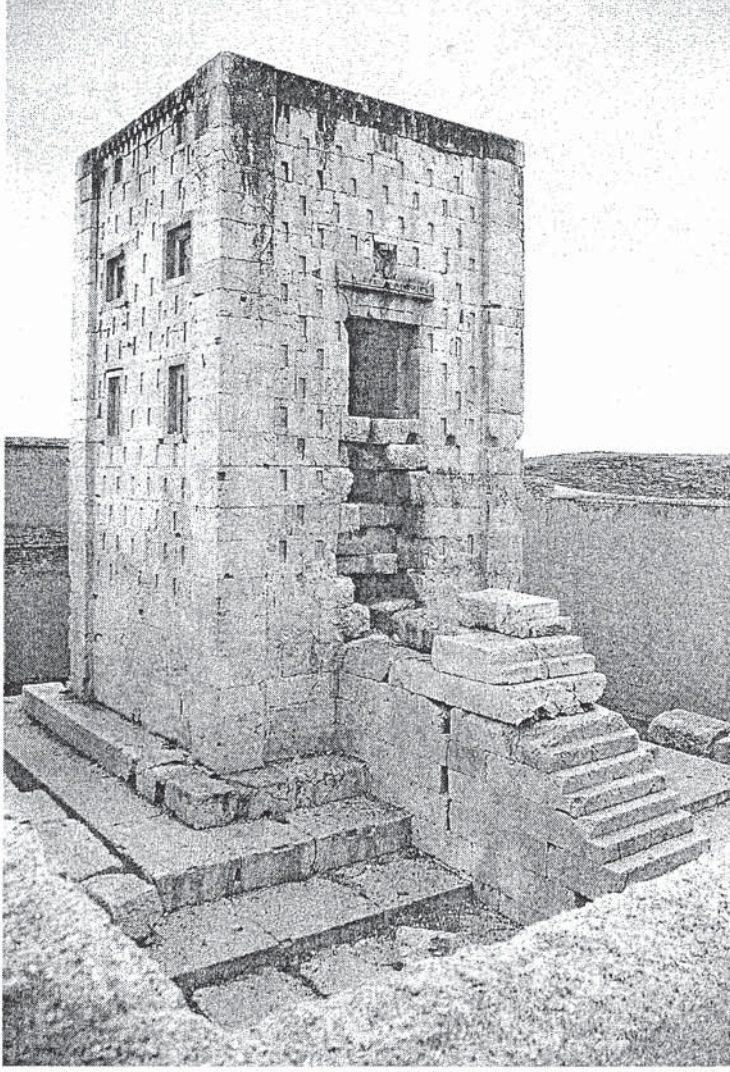
Resim 4 Kabe-i Zertušt, Kazı Sırasında

Resim 5 Kabe-i Zartušt Kazı Sırasında

Resim 6 Kabe-i Zartuşt, kazıdan sonra

Resim 7 Kabe i Zartušt, kazıdan sonra